

Informații despre prezența ȝiganilor în voievodatul Transilvaniei și comitatele vecine în secolele XIV-XV

Mihai Florin HASAN

Despre acest grup etnic distinct primele informații documentare sunt din afara arealului carpatic, și anume din 1385, când voievodul Țării Românești, Dan I (1385-1386) dăruiește mănăstirii Tismana câteva sălașe de ȝigani, care apar cu denumirea de *atiganos*¹.

Pentru spațiul Ungariei primele informații despre această populație datează din secolul al XV-lea, când, brusc, ne găsim în fața unui asemenea grup, care nu știm de unde migrează, condus de un *voievod* [probabil dintr-un areal slav după această denominație a “bulibașei”] și care primește anumite privilegii din partea regalității.

Până în acest moment cunoaștem, provenind dinspre sursele documentare editate studiate, doar cinci mențiuni, pe care le voi prezenta mai jos, asupra acestui grup etnic.

În 1423 împăratul-rege Sigismund anunța toate “oficialitățile” din regat că a venit în fața sa Ladislau, voievodul ȝiganilor, împreună cu alții de ai săi și l-au rugat umil să le acorde libertatea de a “nomadiza” liberi prin regatul Ungariei. Sigismund, din grația sa regală, le acordă aceste libertăți, ba, mai mult, interzice ca acești ȝigani să fie tulburați în vreun fel, iar dacă vor intra în conflict cu careva dintre locuitorii regatului, atunci să se adreseze pentru judecată doar acestui Ladislau, care va avea dreptul absolut de judecată².

La 1500 regele Vladislav al II-lea [1490-1516] scria voievodului Transilvaniei despre ȝiganii cetății Bran [=Thewrch], care nu cunosc altă jurisdicție decât pe aceea a castelanilor de la Bran³. Presupunem că voievodul a încercat să-i folosească la bunul său plac, pentru slujbe ce ne rămân astăzi necunoscute, iar regele a decis că respectivele sălașe de ȝigani sunt supuse doar autorității castelanilor de la Bran, unde probabil că aveau anumite obligații clare și/sau anumite libertăți. Regele Vladislav arată că acești ȝigani țin de cetate din vechime [*ab antiquo pertinentibus*], dar cum prima mențiune cunoscută până în acest moment este cea din 1423, și aceea privește întreg regatul, consider că este vorba doar de o formulă de cancelarie, ce întărește argumentul deținerii lor de către castelanie. Probabil că acești ȝigani nu aveau în preajma Branului o vechime mai mare de 70-80 de ani. Cunoscându-li-se nomadismul, și dacă prima mențiune extracarpatică este din 1385 [și presupunem că la acea dată erau așezați de un timp în spațiul Țării Românești, pentru a avea deja statutul de robi ce pot fi dăruiați de domnie], putem cel mult considera că trec de la Sud de Carpați în sud-estul regatului Ungariei pe la începutul secolului al XV-lea, pentru a avea o oarecare vechime în teritoriul Branului.

Oricum, marele semn de întrebare referitor la aceste grupuri etnice, dintre care unele bine organizate, este cel referitor la locul de unde migrează la un moment dat în regat, și care sunt direcțiile de pătrundere? Sunt mai multe căi sau este doar una? Personal înclin să cred că direcțiile de pătrundere sunt mai multe, dar necunoscute, iar în decurs de 70 de ani, de la 1423, când un astfel de grup [nu știm cât de numeros] primește dreptul de a se mișca liber în regat, până la 1500, când un alt grup este amintit ca aparținând *ab antiquo* de castelania Branului, se produce, probabil, o primă încercare de sedentarizare/“robire” a acestor grupuri etnice față de un stăpân și o posesiune, unde a avut loc fenomenul de stabilire.

Dacă luăm în calcul documentul emis de regele Matia la 23 septembrie 1476 din orașul Buda și adresat “mărișilor bărbați” voievozi ai Transilvaniei și vicevoievozilor acestora, pentru ca oamenii și familiarii

1 *Documenta Romaniae Historica, seria B, Țara Românească*, I, București, 1966, p. 19-22.

2 *Hurmuzaki*, I/2, doc. 436, p. 527: “*Ladislaus Waywoda Ciganorum [...] et Ciganos sibi subjectos*”.

3 *Hurmuzaki*, XV, doc. 278, p. 152: “*certis Egipciiis seu Ciganiis*”.

voievozilor să nu mai abuzeze de țiganii așezați în suburbia Sibiului, și care au fost dați de rege orașului⁴, atunci am putea coborî acel număr de ani necesari “sedentarizării” de la șaptezeci la cincizeci.

Cert este faptul că, cel puțin din cele două documente privind suprema autoritate din Transilvania, voievozii, aceștia încearcă în diferite momente să își extindă ilegal autoritatea asupra acestor grupuri, recurgând, dacă este nevoie, chiar la agresarea și abuzarea acestor indivizi prin intermediul “oamenilor de casă”, a familiilor și oficialilor lor.

Singura explicație plauzibilă, din punctul meu de vedere, așa cum de altfel rezultă și din text, este imensa disponibilitate, pe care o oferă aceste grup etnic, prin a reprezenta o mână de lucru ieftină pentru nevoile voievodului.

Din scrisoarea regală se observă că aceste abuzuri durau de ceva timp, deoarece au mai fost invocate și alte scrisori regale trimise tot în aceeași problemă, desigur la sesizarea magistratului orașului Sibiu, direct interesat în problema acestor țigani⁵.

O altă informație vine tot de la Sibiu [după 1453] și este vorba despre un raport cu privire la situația unor bande, crime și evadări petrecute în zona săsească și Făgăraș, o notă informativă despre situația tulbură și nevoia de eradicare a activității criminale în zonă. În special criminalitatea se datorează unor grupuri infracționale compuse majoritar din români. În acest raport la punctul al șaptelea se vorbește despre patru cai furați plebanului din Ighișul Vechi [=Isopis]. Cei care au întocmit raportul arătau că acei cai se aflau în zona Bârgheșului [=Byrgesbach] și, în plus, aminteau și despre uciderea slujitorului acestui paroh de către doi indivizi, Bărbat [*Barbath*] și Țigănuș⁶[*Cyganwsth*]. Consider că nu mai este nevoie de nici un comentariu privind originea etnică a celor doi hoți și ucigași.

Unul are un nume specific pentru spațiul locuit de români, și de tradiție, dacă ne gândim la fratele voievodului Litovoi sau la atâtea toponime din Țara Hațegului, al doilea, un pic diminutivat, dar explicit de clar. Asocierea celor doi este interesantă, cu atât mai mult cu cât nu știm nimic despre relația existentă între cei doi, dacă au mai acționat în alt loc și dacă funcționau ca un grup infracțional “cu vechime”, sau asocierea a fost una de moment. Nu știm din document cum s-a petrecut evenimentul, care a fost momentul zilei, dar știm mobilul, cu toate că nu cunoaștem motivul pentru care au fost furați caii: vânzare ulterioară sau utilizare în scopuri personale?

O ultimă informație despre acest grup etnic depășește cu trei ani spațiul temporal propus, dar ea este destul de interesantă ca analiză: în 1504 Mihail Cândea de Malomviz [Râu de Mori] primea autorizația regală de a aduce din Țara Românească 12 familii de țigani robi pentru a-i așeza pe posesiunile sale, probabil pentru operațiuni de spălare a aurului⁷, ceea ce poate indica fie numărul redus de familii de țigani în comitatele transilvănene și, eventual, chiar prețuri mai reduse de achiziționare de pe piața de la sud de Carpați. Acordarea unei autorizații regale, indică de asemenea posibilitatea unui monopol regal, pe care, de altfel, îl suspectam și mai sus.

Pe baza unor informații lacunare, precum cele de față, nu putem reconstitui fidel structura organizatorică a acestei etnii. Știm doar că unul dintre primele grupuri atestate pe teritoriul Ungariei era condus de un voievod, Ladislau/Wladislaw, ceea ce presupune o contaminare cu lumea slavă.

Știm că, inițial, astfel de grupuri etnice de țigani s-au bucurat de dreptul de liberă migrație/strămutare pe teritoriul regatului și că ulterior au devenit dependente de castelanii sau orașe, în a căror suburbie sunt amplasați.

De asemenea, după cincizeci-șaptezeci de ani, observăm că fac obiectul unor donații regale, ceea ce ridică problema posibilei lor dependențe de persoana monarhului, care îi distribuie după bunul plac în teritoriu. Nu

4 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, București, 1991, doc. 4146, p. 113.

5 *Ibidem*: “...vestrique homines et familiars [...] populos illos egiptiacos seu, ut vulgariter nuncupatur, cziganos in suburbia ipsius civitatis residents quos nos mediantibus aliis literis nostris in subsidium et necessarios labores eiusdem civitatis deputavimus, tam in personis quam in rebus plurimum turbarent, dampnificarent et vario modo angariarent in grave prejudicium ipsius civitate. Et quia sicuti ipsi Cziganos [...] ipsius civitati per nos deputati sunt, ita etiam a vestra et vestrorum officialium potestate et iurisdictione omnino volumes haberi exemptos”.

6 *Documenta Romaniae Historica*, seria D, *Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), București, 1977, doc. 321, p. 437-439.

7 Iosif Jivan, “Mișcările țărănești de pe domeniul Râu de Mori (Țara Hațegului) în secolele XV-XVI”, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 82.

cunoaștem nimic despre religia acestora, dar, probabil, că marea majoritate trebuie să fi fost păgâni animiști, numele unuia dintre ei nefiind relevant în sensul vreunei convertiri la ritul latin sau grec, ci putând fi foarte simplu explicat prin acel fenomen de "contaminare" cu spațiul de migrație.

Rămâne în discuție însă, și fără o clarificare, toponimul *Cyganuaia*, care este pentru prima dată atestat la <24 iunie-29 august> 1370⁸. Coriolan Suciuc face o primă trimitere pentru anul 1387⁹. Așezarea respectivă a fost inclusă pe atunci, în comitatul Solnocul de Mijloc. Documentul, de altfel foarte uzat, care relevă numele localității, poate să fi fost citit greșit, dar dacă într-adevăr satul și-a primit numele de la vreă șatră de țigani, atunci aceasta ar reprezenta cea mai veche atestare topografică a acestor nomazi în spațiul transilvănean. Dubiile se leagă de atestarea acolo a unor oaspeți, deci și a altor grupuri etno-sociale probabil, fapt care lasă loc la speculații. Au acceptat grupurile de țigani să renunțe la nomadismul lor? Când s-au așezat acolo? Cine i-a așezat? Cu ce drepturi? Sunt întrebări momentan fără răspuns, dar care ar putea coborî grila pe care am oferit-o mai sus cu încă cel puțin 60 de ani de la momentul 1423.

Din secolul al XVI-lea referințele asupra acestei etnii se înmulțesc, dar, având în vedere că ies din sfera cronologică de interes a acestui studiu, nu mai prezintă prea mare importanță pentru cercetarea de față.

Ca o concluzie pentru aceste informații succinte vehiculate în câteva acte din secolele XIV-XV putem doar afirma faptul că acest grup etnic începe să fie atestat pe teritoriul comitatens sigur odată cu anii 1420, fără a putea spune prea multe despre organizarea lor sau religia sau alte obiceiuri, care să-i individualizeze.

Information concerning Gypsies and their Presence in Transylvania and Neighboring Counties between XIVth and XVth Centuries (Summary)

In this article, I tried to reveal the situation of gypsies inside Transylvanian borders between the XIVth and XVth centuries. As it looks from primary sources, which I used, the number of those gypsies is small and their presence in the southeastern corner of the Hungarian kingdom is purely incidental in that period.

Their presence after 1501 is due, I suppose, to the migration of this ethnicity from Wallachia or other areas.

It is unclear how those identified gypsies settled in Transylvanian counties during XIVth-XVth centuries, but it is clear that their number do not permit a deep research upon them in those times.

8 *Documenta Romaniae Historica, seria C, Transilvania*, Cluj Napoca, 1994, vol. XIII, doc. 524, p. 788-789.

9 C. Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967, vol. I, p. 176: "Crișeni, Țigani, u. Cigányi, r. Zalău, R. Cluj. 1387 Cziganvaja, 1409 Cigan, Chygan, Czigán, 1411 Cyganvaya, Czigány [...]".

